



Ալեքսանդր Շիրվանզադե

Նամուս

12

Սուսան, մինչև հետ գալս, չայր պատրաստիր, որ ցրտից գամ, մի երկու բաժակ տաք-տաք խմեմ, հրամայեց նա, դռներից դուրս գնալիս:

Աչքիս վրա, պատասխանեց Սուսանը և շտապեց կատարելու յուր սկեսրոջ հրամանը:

Անցավ մի քառորդ ժամ Սանամի դուրս գնալուց, Սուսանը գնաց խոհանոց, ինքնատեղ կրակ գցեց և կրկին վերադարձավ սենյակը:

Պսակվելուց հետո առաջին վեց շաբաթվա ընթացքում Սուսանի առողջությունը բավական կազդուրվել էր: Նրա նիհարած և վաղաթառամ երեսի վրա կրկին սկսեցին երևալ նախկին կայտառության նշանները: Բայց ավա՛ղ, այդ բարեփոխությունը երկար չտևեց: Անցան առաջին շաբաթները, նա կրկին սկսեց թառամիլ, և այս անգամ ավելի արագ: Սանամն այդ նկատում էր:

Ախ՜շի, ի՞նչդ է պակաս, որ օրեցօր էդպես հալվում մաշվում ես, հարցնում էր նա ստեպ-ստեպ:

Չեմ իմանում, պատասխանում էր Սուսանը ամեն անգամ ծանր հառաչելով:

Ախար էլի:

Ով է իմանում, կարելի է, նրանից է:

Ինչի՞ց:

Պատճառավոր...

Դրո՞ւստ, երկուիողիս ես:

Եվ այսպես, վերջապես, Սանսանը գտավ յուր հարսի մաշվելու պատճառը և դադարեց անհանգստացնելու նրան յուր միատեսակ և ձանձրացուցիչ հարցերով:

Երբ Սուսանն առանձնացավ սենյակում, նստեց թախտի վրա և սկսեց նիհարած ձեռներին նայել:

Դրուստ է, շատ եմ լղարել, մատներս չոփեր են դարձել, ոսկորներս համրել կարելի է, ասում էր նա ինքն իրան, ձեռները

սեղմելով և բանալով:

Մի րոպեի չափ նա պարապեց յուր ձեռներով, հե՛տո դրեց

կոնատակին և ընկավ մտածմունքի մեջ:

Դեռ երեկ գիշեր Սուսանը Սեյրանին երագում տեսավ: Ինչպե՛ս փոխվել էր Սեյրանը, ո՛րքան ուրախ և գվարթ էր: Սուսանն երբ նրան տեսավ ուրախ, ինքն էլ ուրախացավ: Նա մոտեցավ յուր սիրեցյալին, բռնեց նրա ձեռից, ուզեց որ խոսի, բայց սիրեցյալը մի ծուռ հայացք ձգեց Սուսանի վրա, ձեռը խլեց, երեսը շուռ տվավ և, առանց մի խոսք ասելու, հեռացավ: Արտասուքն աչքերին Սուսանը նայում էր Սեյրանի հետևից, բայց նա ուշադրություն չէր դարձնում, գնում էր ու գնում: Նա, կարծես, փախչում էր Սուսանից, ինչպես մի գարհուրելի գազանից: Սուսանը բարձր ձայնով գոչեց նրա հետևից. «Սեյրան, մի փախչիր, ես եմ, ես եմ, Սուսանդ եմ»: Սեյրանը մի քանի վայրկենաչափ երեսը դարձրեց Սուսանին: Ով տեր աստված, որքան գարհուրելի էր նրա դեմքը: Նրա աչքերն այրվում էին, բերանից կրակ էր դուրս գալիս, ինչպես թոնրից: Նա աջ ձեռը բարձրացրեց դեպի երկինք, մի բառ արտասանեց, բայց ի՞նչ էր այդ բառը Սուսանը չլսեց: Հետո Սեյրանը կրկին երեսը շուռ տվավ Սուսանից և սկսեց փախչել: Սուսանը վազ տվավ, որ հասնի, բայց ինչպես կարող էր հասնել նրան: Սեյրանը վազ է տալիս ինչպես ձի: Սուսանին մինչև անգամ այնպես թվաց, որ Սեյրանը մեջքից

ներքև ձի էր, իսկ վերևը մարդ: Տեր աստված, տեր աստված, այդ ի՞նչ է նշանակում, ի՞նչպես բացատրել այդ երագը: Երեկ առավոտյան գոռալով ու սարսափած Սուսանը զարթոնեց քնից և իսկույն բաց արավ «Եֆիմերդեն» ու մտիկ տվավ: «Օրը բարի է, երագը քառասուն օրն կատարի»:

Քառասուն օր, ախ ինչ ուշ, ի՞նչպես պիտի կատարվի: Տեր աստված, դու չարը խափանես, բարին առաջացնես: Սուսանը երեք անգամ երեսը խաչակնքեց: Մեյրանը նրանից խռովել է այս նա գիտե: Բայց մի՞թե այժմ ասում է: Անկարելի բան է: Չէ, Սուսանը չի հավատում, որ Մեյրանը նրան ատելիս լինի: Մեյրանն ատել չի կարող, չի կարող. նա սիրում է, նա սիրում է խելագարի պես: Այդ է վատը, այդ է Սուսանի անտանելի ցավը: Մայրն ասում է, որ Հայրապետն այժմ ուզում

է հաշտվել Սուսանի հոր հետ, որ նրանք էլի առաջվա պես շարունակեն իրանց բարեկամությունը: Իսկ Մարիամ բաջին չի

ներում Սուսանին, նա չի ուզում հաշտվել: Քանի-քանի անգամ Սուսանն յուր մորն ուղարկել է, որ նրան յուր մոտ բերի, բայց չի եկել: Խեղճ կնիկ, եթե դու ամեն բան հասկանայիր, եթե դու Սուսանի ցավերն իմանայիր, կարելի է, որ քո որդին այսօր «օլքա-օլքա չընկներ»: Ասում են, որ նա Շուրայումն է: Ինչո՞ւ է գնացել, ի՞նչ գործ ունի այնտեղ: Մազերը փշաքաղվում են, մարմինը զարգանդում է, երբ միտն է ընկնում, որ Մեյրանն այնտեղ կարող է Ռուստամին պատահել: Հա, երկուսն էլ, երկուսն էլ կկործանվեն, տաքարյուն տղերք են: Հագար անգամ երանելի կլինեք Սուսանը, եթե նրանց տեղը ինքը կործանվի: Մեյրանը, երևի, ուզում է Ռուստամից հանել յուր վրեժը: Բայց ինչո՞վ է մեղավոր Ռուստամը: Տեր աստված, տեր աստված, հերիք է ինչքան Սուսանին պահեցիր, ա՛յ այժմ նրա հոգին, ազատիր նրան վերջապես:

Սուսանը կոները հենեց ծնկներին և գլուխը դրավ ձեռների ափերի մեջ: Եվ այդ ժամանակ նրա առաջ սկսեց պատկերանալ յուր անցյալը: Նա մտաբերեց յուր մանկությունը, երբ Մեյրանի հետ ամառ օրերը գլխաբաց արեգակի տակ «տիկին-տիկին» էր խաղում: Նա հիշեց երկրաշարժի օրը, երբ ինքը Մեյրանի հետ մնաց հողի տակ: Երանի, հագար երանի, եթե հենց այն օրը մեռներ, ինչո՞ւ նրան ազատեցիր, աստված: Ինչո՞ւ: Որ նա ինքն էլ չարչարվի, ուրիշներին էլ

չարչարե՞, հաա՞:

Հետո Սուսանը մտաբերեց ուսումնարանական կյանքը, հիշեց դեղնած ու պշկած Հերիքնագին, որ օրական հինգ անգամ ստիպում էր յուր աշակերտուհիներին «Հայր մերը» կրկնել և ամեն անգամ ինքը, երեսը դեպի աղոթարան չոքած, ձեռները կրծքին ծալած, աղոթում էր, կապտած շրթունքները շարժելով: «Մեռավ խեղճ կնիկը, գնաց այն աշխարհ, նրա հոգին հիմա արքայությունումն է: Հա, երանի քեզ, կույս, որ դու այս ցավերը չես քաշել, աշխարհից հեռացած և աստծուն նվիրված»:

Այնուհետև Սուսանը մտաբերեց յուր ընկերուհիներին: Սուսամբարն ասում է, որ ինքնասպանի հոգին առանց դատաստանի

դժոխքն է ուղարկում: Վայ Սուսանին, վա՛յ Սուսանին, սատանան

Յոթն օր շարունակ, առանց որևէ տեղ հանգստանալու, նա ճանապարհ

էր գալիս:

Լավ կորավ, լավ փչացավ քսանկոթ տարում աշխատած անունս, կրկնում էր նա անդադար, մտրակելով ձիուն և անցնելով Դադստանի սարերն ու դաշտերը:

Եվ այդ մտքով հափշտակված, ինքն յուր մեջ խորասուզված, Ռուստամը ուշադրություն չէր դարձնում ոչ քամուն, ոչ ձյունին ու բուքին և ոչ էլ որևէ վտանգին:

Վերջապես, ահա նա հասել է Շամախի, կես ժամ ևս, և ահա նա կանգնած կլինի Սուսանի դեմ ու դեմ: Սակայն, զարմանալի բան: Յոթն օր նա անհամբերությամբ շտապում է Շամախի հասնելու, յոթն օր է, որ նրա միտքը կաշկանդված է միայն և միայն շուտ տեղ հասնելու ցանկությամբ: Իսկ այժմ, երբ նա գրեթե Շամախումն է, այժմ, կարծես, այլևս չի շտապում: Մի միտք, որ մի բուպե, գեթ մի վայրկյան նրա գլխով չի անցել այն ժամից սկսած, երբ նա կատաղած դուրս թռավ խանութից, այժմ հանկարծ ծնվեց նրա ուղեղում, այժմ, երբ բնդամենը միայն կես ժամ է մնում, որ պիտի ամեն ինչ պարզվի:

Ի՞նչ պիտի անեն, եթե Սեյրանի ասածը հաստատվի, ասաց նա հանկարծ ինքն իրան և, ձիու սանձը քաշելով, կանգնեց ճանապարհի մեջտեղում:

Նա բարձրացրեց գլուխը, նայեց դեպի քաղաքը:

Բահ, հրես, եկեղեցին էլ երևում է, նա հասել է: Ինչո՞ւ է եկել, հը՞մ: Բահ, ի՞նչպես թե ինչու է եկել, մի՞թե այդ հայտնի չէ: Եկել է... հա, եկել է իմանալու, այն, ինչ որ ուզում էր իմանալ: Բայց եթե իմացավ, եթե ստուգեց նրա ասածը, հետո՞: Հըմ, նահիլաթ, նահիլաթ քեզ, չար սատանա...

Նա մի քանի անգամ շարունակ կրկնեց «նահիլաթ քեզ չար սատանա», նայելով մերթ եկեղեցու գմբեթին, մերթ յուր ձիու բաշին: Վերջին անգամ «նահիլաթ քեզ չար սատանա» արտասանելուց հետո, նա ձեռի ափով շոյեց ձիու բաշը, ասելով. «խեղճ հեյվան, խեղճ հեյվան, շատ ես հոգնել»: Մի րոպե այդ դրության մեջ մնաց, հետո հանկարծ մտրակեց ձիուն, և ձին խրխնջալով սկսեց

առաջ գնալ: Բայց մի քանի քայլ չանցած, նա կրկին քաշեց սանձը և կանգնեց: Այս անգամ նա աջ ձեռը հենեց թամբի գնդի վրա,

մեջքը քիչ թեքեց և ընկավ մտածողության մեջ: Անցավ մի քանի րոպե ևս, և նա, իրանը ուղղելով, կրկին նայեց դեպի քաղաք: Այդ ժամանակ թույլ կերպով նրա ականջներին հասավ եկեղեցու զանգերի ձայնը: Դողոցի նման մի բան անցավ նրա մարմնով, երբ լսեց այդ ձայնը:

Մայրս հիմա չարշովի մեջ փաթաթված, եկեղեցու սևացած սյունի տակ կանգնած, աղոթք է անում ինձ համար, որ «ղարիբ օլքաններում նրա միակ բալին աստված չար փորձանքներից հեռու պահի»:

Մտաբերեց մորն աղերսող դեմքով եկեղեցու պատկերներից մեկի առաջ մոմ վառելիս, ձեռը դրավ աչքերի վրա, մի քանի անգամ կրկնելով. «Խեղճ մայր, խեղճ մայր»: Հետո ձեռը հեռացրեց ճակատից, ոտներով բոթեց ձիու փորին և առաջ գնաց: Անցավ մի հիսուն քայլ և դարձյալ ձիուն պահեց:

Պետք է ճշմարիտն իմանալ, այդպես չի կարելի: Պետք է իմանալ, թե ով է այս բանում գլխավոր մեղավորը: Ասենք թե խալը... ուֆ, խալը...

Ռուստամը մի ապտակ տվավ յոր ճակատին:

Ասենք թե խալը երևեցավ Սուսանի կրծքի վրա, ասենք թե Սեյրանի խոսքն ուղիղ դուրս եկավ: Հետո՞: Ո՞վ է մեղավոր: Սուսանը՞, Սեյրանը՞, թե՞ մի ուրիշը:

Սուսանին Ռուստամի համար յոր մայրն է ուզել. ուրեմն նրա մատն էլ խառն է, ուրեմն նա էլ է մեղավոր: Զարանգիզի Շըպպանիկը միջնորդ է եղել, ուրեմն Շըպպանիկն էլ է մեղավոր: Քանի՞սը, քանի՞սը, տեր աստված: Մայր, մայր, ինչո՞ւ դու կենդանի թաղեցիր քո Ռուստամին: Դրանո՞վ ես պարծենում, որ նրան սիրում ես, ա՞յո է քո մայրական խնամքը: Շըպպանիկ, հըմ, դու սատանաների աղբից գոյացած արարած, դու խորամանկ կնիկ, նոր շա՞լ էր հարկավոր քեզ, հա՞: Լավ, շատ լա՛վ, սպասիր, սպասիր, կստանաս: Ինչի՞ցն է վախենում, ումի՞ց: Լե՛զգիների մեջ ապրած մարդու սրտում «վախ» ասած բանը ի՞նչ է անում: Չէ, նա չի վախենում, նա կնիկ չէ, տղամարդ է: Գնա, գնա, հեյվան, տար տիրոջդ: Ռուստամը մտրակեց ձիուն

և հասավ քաղաքի ծայրին: Օրը դեռ չէր մթնել, երբ նա մտավ փողոցները:

Նրան սկսեցին հանդիպել ծանոթ դեմքերը, բայց, խորասուզված յ

ուր մտքերի մեջ, ոչ ոքի վրա ուշադրություն չէր դարձնում: Այս ու այն կողմից ծանոթները, նրան տեսնելով, զանազան նշաններով սկսեցին ողջունել գալուստը: Նկատում էր թե ոչ այդ բարևները, բայց անտարբերությամբ մի հայացք ձգելով բարևողների վրա, առանց պատասխանելու անցնում էր: Երբ հասավ իրանց փողոցի ծայրին, այստեղ կրկին պահեց ձիուն:

Հասել է, տեր աստված, ջնջիր Սուսանի կրծքից այդ նշանը, ոչնչացրու խալը, եթե միայն կա, ապա թե չէ նրա աչքերը կտեսնեն: Մի՛ կորցնիր Ռուստամի հոգին, տեր, մի՛ թողնիր, որ նա դժոխքի կերակուր դառնա, նա չի ուզում, արյուն թափել: Օհ, եթե կարելի լիներ ծակել նրա սիրտը, միջի արյունով ջնջել Սուսանի կրծքի այդ խալը, որ նա չտեսնե:

«Միրտս վկայում է, որ կա այդ խալը Սուսանի կրծքի վրա», ավարտեց Ռուստամը և, ձիուն մտրակելով, հասավ իրանց դռներին: Նա արագությամբ ցած իջավ ձիուց և, մի ուժգին հարված տալով դռներին, բաց արավ և ձիու սանձը ձեռին ներս մտավ:

Ռուստամը գլուխը վեր բարձրացրեց, և նրա հայացքը ընկավ պատշգամբի վրա կանգնած մի կանացի կերպարանքի վրա: Այդ ժամանակ, կարծես, մեկը սաստիկ հարված տվավ նրա հետևից: Ձիու սանձը ընկավ նրա ձեռից, և ինքը մի քանի քայլ առաջ գնաց ու կանգնեց: Կանացի կերպարանքն անշարժ կանգնած նայում էր: Ռուստամը առաջ գնաց, բայց, ձիուն մտրակելով, նորից հետ դարձավ, սանձը վերցրեց և ձեռով նշան արավ կանացի կերպարանքին:

Սուսանը չհավատաց աչքերին, նա չհավատաց, որ յուր առջև կանգնած է ամուսինը: Սակայն երկար չտևեց երկմտությունը, նա ուշքի եկավ, մի ինչ-որ բառ արտասանեց բարձր ձայնով և պատշգամբից գլխակոր ցած իջավ: Ամուսնական պարտավորություն էր, թե մի ուրիշ զգացմունք, Սուսանը մի ուրախ ժպիտ երեսին դիմավորեց Ռուստամին: Բայց որ այդ ժպիտը կեղծ էր և ականա այդ երևում էր Սուսանի աչքերից, որոնց արտահայտությունը չէր համապատասխանում նրա շարժումներին: Նա վազեց դեպի

Ռուստամը: Բայց երբ հայացքն ընկավ վերջինի այլայլված դեմքի վրա, չկարողացավ առաջ շարժվել և կանգնեց մի քանի քայլ հեռու:

Ո՞ր է սկեսուրդ, հարցրեց Ռուստամը յուր կոշտ և անհողդողդ ձայնով:

Ժամումն է, պատասխանեց Սուսանը, ձեռները կրծքին խաչելով և գլուխը քարշ ձգելով, ինչպես կախաղանի դատապարտված մի հանցավոր:

Ռուստամը ձիու սանձը բռնեց և տվավ Սուսանին:

Ո՞վ կա տանը:

Մենակ եմ, պատասխանեց Սուսանը, սանձն առնելով:

Մենա՞կ ես:

Մենակ եմ:

Հըմ: Լավ, տար ձիուն, կապիր ախոռում, գարի ու դարման ամփր առաջը, շատ ամփր, իմացա՞ր:

Աչքիս վրա, պատասխանեց Սուսանը և շտապեց ամուսնու հրամանը կատարելու:

Հետո շուտով տուն եկ, ավելացրեց Ռուստամը, յափունջիս ուսերից ձգելով թամբի վրա:

Երբ Սուսանը ձիու սանձը ձեռին քիչ հեռացավ, Ռուստամը նայեց նրա հետևից և ինքն իրան ասաց. «ինչ անմեղ է ձևացնում իրան»: Հետո՝ արագությամբ բարձրացավ պատշգամբ և առանց հանվելու, ցեխոտ կոշիկներով մտավ սենյակ: Նա մոտեցավ և նստեց պատի տակ շինած թախտի վրա, երեսը դեպի բակը: Մի րոպե չանցած, դրսից լսվեց Սանամի ձայնը:

Դրուստ ես ասո՞ւմ, ախշի, որտե՞ղ է, որտե՞ղ է, դե, ասա, ախշի, սիրտս ճաքեց, տրաքեց քիի:

Ռուստամը, լսելով այդ ձայնը, քթի տակ ասաց ինքն իրան. «ուրախացել է»:

Սանամը գլխակոր ներս վագեց:

Ռուստամ, բալաս, դո՞ւ ես... ըհ ես քո ոտների տակին թարթափիլ անեմ, վույ ես բոյիդ մեռնեմ, բարով, հագար բարով ես եկել: Մոտեցիր, մոտեցիր, որ մի պաչեմ էդ սիրուն աչքերդ:

Այս ասելով, կարոտյալ մայրը հարձակվեց գավակի վրա, որ համբույրներով ծածկե նրա երեսը: Բայց սիրեցյալ գավակը հրեց

մոր կրծքին և երեսը մի կողմ շուռ տվավ:

Ախշի, մագս կտրվի, տղաս չի թողնո՞ւմ, որ իրան մոտենամ,

այ տղա, չես ամաչո՞ւմ: Թող պաչեմ, ախար քանի՞ վախտ է պռոշներս կարոտել են: Ախ, քոռանամ ես, խելքս աստված առել է գլխիցս, ախար դու ցրտից ես գալիս: Ախշի, Սուսան, շուտ արա, սմավարը տուն բեր, չայ շինի, որ բալաս տաք-տաք մի քանի բաժակ խմի: Ռուստամ, բալաս, ասա, խոսիր, քե՞ֆդ, հա՞լդ: Հըմ, մի տեսնեմ, լղարել ես, թե չաղացել, հըմ, ինչո՞ւ չես խոսում, հա, քար կտրվեմ, ցրտից ես եկել...

Եվ այսպես, միամիտ Սանամը գորգորում էր յուր գավակին, ուրախությունից գանազան պտույտներ անելով նրա շուրջը: Նա իրարու հետևից հարցեր էր առաջարկում և, Ռուստամից պատասխան չստանալով, ինքն իրան պատասխանում էր:

Սուսանը ինքնաեղ ձերս բերեց և սկսեց շտապով թեյ պատրաստել: Սանամը չարշովը շարտեց մի կողմը, ճրագը վառեց և դրավ սեղանի վրա: Ճրագի լույսը տարածվեց Ռուստամի տխուր ու գունատ դեմքի վրա: Նա լուռ էր և շփոթված պատում էր ցեխտու կոշիկներով անկյունից-անկյուն:

Մինչև այդ րոպեն միամիտ Սանամը չէր նկատել յուր որդու տխրությունը, իսկ երբ նրա հայացքը ընկավ Ռուստամի երեսին, խեղճ կինը ապշեց:

Հըմ, չէ, ախար, հըմ, այ տղա, թող տեսնեմ, այ տղա, ի՞նչ է, ինչո՞ւ աչք-ունքդ թթվեցրել ես, հարցրեց նա շփոթված, ձեռներն առաջ տարածելով:

Հոգնած եմ, պատասխանեց, վերջապես, Ռուստամը:

Հանգստացիր, հանգստացիր, գավակս, Սանամը քար ու քյասագ կտրվի. նա տաք տեղ նստի, դու ձյուն ու ձմեռ չոլեր ընկնես: Քար կտրվի Սանամը, քար: Հանգստացիր, տեղերդ պատրաստեմ, հա՛:

Պատրաստիր:

Առաջ շորերդ փոխիր, քրտնած ես, կմրսես: Չայ խմիր, հաց կեր ու հետո: Ախչի, Սուսան, ո՞ւր կորար, չա՛յ բեր, փլավ եփիր:

Սուսանը երկու բաժակ չայ բերեց: Ռուստամը իրարու հետևից

դատարկեց և կրկին հրամայեց, որ անկողին պատրաստեն:

Դու հեռացիր մյուս սենյակը, ասաց նա Սանամին:

Ի՞նչ, ի՞նչ ասացիր, հեռանա՞մ, հարցրեց Սանամը զարմացած, որպես թե նրան մի անկարելի բան էին առաջարկում:

Գնա, թող քիչ հանգստանամ, Էգուց կխոսենք:

Չէ, գլուխդ ցավո՞ւմ է, ցո՞ւրտ է կպել, բեր տեսնեն, դու ինձանի՛ց թաքցնո՞ւմ ես:

Սանամը մոտեցավ Ռուստամին և ձեռք դրավ նրա ճակատին:

Ձեռքաշիր, ասում եմ, բացականչեց Ռուստամը, հրելով մոր կրծքին:

Տաքացած ես, բեր, խալդար կապենք վզիդ, շարունակեց Սանամը, ինքն էլ չհասկանալով, թե ինչ է խոսում: Տեսա՞ր, տեսա՞ր, Սուսան, էս առավոտ ասացի՞, որ երազ եմ տեսել, ասացի՞, որ կամ երեխաս գալու է, կամ գիր ենք ստանալու: Ռուստամ, քեզ էս գիշեր երազումս մի ճերմակ ձիու վրա նստած տեսա, ճերմակ ձին դովլաթ է: Հա՛, դու չափացնում էիր, ես էլ հետևիցդ...

Լավ է, լավ, Էգուց, Էգուց կպատմես, ձեռքաշիր, ընդհատեց Ռուստամը մոր շատախոսությունը:

Ինչ անեն, ուրախությունից ինքս էլ չեմ իմանում ինչեր եմ դուրս տալիս: Մուրաբա կուզե՞ս:

Չէ. եթե ինձ սիրում ես, այս գիշեր մի խոսեցնի:

Հա, հոգնած ես, բալաս, հա, թող տեղերդ պատրաստեն, ասաց Սանամը և մոտեցավ անկողնին, որ Ռուստամի համար անկողին պատրաստի:

Ամբողջ այդ խոսակցության ժամանակ Սուսանը ինքնաեղի քով կանգնած, ձեռները ծոցում ծալած, մտիկ էր անում մերթ Ռուստամին, մերթ Սանամին: Երբ Ռուստամը նայում էր, Սուսանը իսկույն աչքերը ցած էր գցում:

Սանամը պատրաստեց անկողինը և երկու բաժակ թեյ խմեց, անդադար նայելով յուր որդու երեսին և չհամարձակվելով որևէ հարց առաջարկել նրան: Սուսանը թեյ չէր խմում. շարունակ նայում էր ամուսնուն, կարծես, ձգտելով նրա դեմքի վրա կարդալ այն, ինչ մտածում էր Ռուստամը:

Սանամը մի անգամ ևս փորձեց որդուն մոտենալ և խոսեցնել,

Ո՞ւմ համար է, ասում եմ, այս անկողինը:

Քեզ համար:

Ինձ համա՞ր: Շատ շնորհակալ եմ... հապա... անեծք քեզ չար սատանա:

Սուսանը դողալով մի քայլ հետ քաշվեց:

Ինձ համա՞ր է:

Քեզ համար:

Հապա մյո՞ւսը:

Ի՞նչ մյուսը:

Մյուս անկողինը՞:

Սուսանը այս ու այն կողմ նայեց, աշխատելով խույս տալ Ռուստամի գննող հայացքից:

Չե՞ս իմանում:

Ի՞նչ:

Ես քեզ հարցնում եմ, թե...ըմ... անեծք քեզ չար սատանա... հարցնում եմ, ո՞րտեղ է երկրորդ անկողինը:

Սուսանը լուռ էր:

Չե՞ս լսում:

Ի՛նչ ես ասում, հարցրեց Սուսանը դողդոջուն ձայնով, միևնույն ժամանակ ապշած նայելով Ռուստամի ուսերին:

Ես հարցնում եմ, ո՞ր է երկրորդ անկողինը, կրկնեց Ռուստամը:

Չեմ հասկանում:

Չե՞ս հասկանում ինչ եմ ասում . . . այն մյուսը, որ, որ . . .

Ռուստամը չկարողացավ ավարտել յուր խոսքը: Բարկությունից նրա շունչը սպառվում էր: Նա նորից սկսեց շրջել հետ ու առաջ: Նա մտածում էր .
«սատանա, ինչպես կարողանում է անմեղ ձևանալ իմ առաջ, իբրև թե ոչինչ չի հասկանում»:

Մի քանի րոպե Ռուստամը շրջեց, հետո մոտեցավ անկողնին և պառկեց, առանց հանվելու, այնպես ինչպես ներս էր մտել: «Անեծք քեզ չար սատանա, անեծք» կրկնում էր նա մտքում եթե խալը տեսնեմ... հետո՞, տեր աստված, հետո՞: Կարելի է նա տեսել է երեխայության Ժամանակ, կարելի է նա երկրաշարժի օրն է

տեսել, երբ նրանք միասին հողի տակ են մնացել: Կարելի է ինքը ինքը չի տեսել, այլ լսել է յուր մորից, որ նկատած կլինի բաղնիքում կամ

մի ուրիշ տեղ, մերկ Ժամանակ: Չէ, չէ, հապա հարսանիքի գիշերվա անցքը, հապա այն երկու ջահիլների խոսակցությունը: Օրիորդ Ժամանակ, հրմ... Այս մեկը սուտ է, ես իմացա: Ինչ որ պատահել է, պսակվելուց հետո է եղել: Ես ի՞նչ գիտեմ, յոթը սարի հետևում, թե նա այստեղ ինչեր է արել: Իսկ մայրս, մայրս հիմար պառավ է, տանը չի նստել: ՈւՖ...

Եվ Ռուստամը արձակեց կրծքից մի դառն հառաչանք: Քառորդ ժամ նա այդ դրության մեջ մնաց, անդադար հառաչելով:

Սուսանը նրա երեսը չէր տեսնում, միայն պատի տակ կանգնած, ձեռները ծոցում ծալած, լուռ ու մունջ, անորոշ հայացքով նայում էր սենյակի պատերին, առաստաղին, հատակին:

Հանկարծ Ռուստամը բարձրացավ տեղից:

Նստի՛ր, հրամայեց նա Սուսանին:

Սուսանը անշարժ էր:

Նստի՛ր, քեզ ասում եմ:

Սուսանը նստեց:

«Հարկավոր է քիչ էլ համբերել», ասաց ինքն իրան Ռուստամը և սկսեց կրկին հետ ու առաջ շրջել:

Մի ժամի չափ ևս նա շրջեց, հետո մոտեցավ սենյակի դռներին, բաց արավ և, աջ ու ձախ նայելով, կրկին փակեց դռները և հետ դարձավ: Նա մոտեցավ թախտին և նստեց, ոտները քարշ ձգելով:

Չե՞ս պատասխանում, դարձավ նա Սուսանին, որ դեռ նստած էր թախտի վրա մի քիչ հեռու յուր ամուսնուց:

Ի՞նչ:

Ասա, ո՞րտեղ է մյուս անկողինդ:

Ի՞նչ անկողին:

Որի վրա, անառակ կնիկ, դու քնում ես Սեյրանի հետ:

Սուսանը վեր թռավ տեղից և ապշած նայեց նրա երեսին:

Սեյրանը, կարողացավ միայն արտասանել նա և մնաց տեղն ու տեղը կանգնած:

Հա, Սեյրանը: Դու նրան չե՞ս ճանաչում, չե՞ս ճանաչում

կուժ ծախող Հայրապետի տղա Սեյրանին:

Սուսանը լուռ էր:

Պատասխանիր, լիրբ, շան գավակ, պատասխանի՛ր, ճանաչո՞ւմ ես, կրկնեց Ռուստամը, աշխատելով ձայնը շատ էլ չբարձրացնել:

Նա վեր թռավ տեղից և, բռնելով Սուսանի թևից, կրկնեց մի քանի անգամ . «չե՞ս ճանաչում, չե՞ս ճանաչում»:

Սեյրանին ճանաչում եմ, վերջապես շնչաց Սուսանը թույլ կերպով:

Ո՞վ է նա:

Մեր հարևանի տղան:

Հարևանիդ տղան և քո, և քո, և քո երկրորդ մարդը, չե՞...

Ռուստամի շնչառությունը քանի գնում, այնքան սաստկանում էր, իսկ ձայնը խեղդվում:

Ի՞նչ ես խոսում, մրմնջաց Սուսանը, ապշած նայելով Ռուստամին, որ նրա թևը բռնել էր ձախ ձեռով:

Ես ո՞վ եմ, հարցրեց Ռուստամը, ուղիղ Սուսանի աչքերին նայելով:

Դու Ռուստամն ես: Քո ի՞նչն եմ:

Իմ մարդը:

Սուտ ես ասում, անիծված կնիկ, քո մարդը Սեյրանն է, Սեյրանը, Սեյրանը: Խոստովանիր, ասում եմ, թե չէ...

Այս ասելով նա բաց թողավ Սուսանի թևը, դաշույնը մերկացրեց, մի երկու քայլ հեռացավ և կանգնելով նրա դեմ ու դեմ, ասաց . տեսնո՞ւմ ես:

Կանթեղի լուսավորության տակ դաշույնը փայլեց ինչպես կայծակ:

Սուսանի մարմնով մի սարսուռ անցավ, բայց հանկարծ նա, կարծես, մի բան մտաբերելով, ուշքի եկավ և ասաց.

Հիմա հասկացա: Ռուստամ, քեզ չար լեզուները խաբել են: Սեյրանին ես ճանաչում եմ, նա իմ առաջվա փեսացուն էր, ծնողներս քեզանից առաջ նրա հետ

Էին ուզում պսակել:

Դու նրան սիրել ես, անիծված, խոստովանվիր, ողջ քաղաքն

Է ասում:

Սիրել եմ և այժմ էլ սիրում եմ: Բայց, Ռուստամ, ես անմեղ

եմ, անմեղ եմ անկողնիդ առաջ, ինչպես այս ճրագի լույսը:

Սիրում ես, բայց անմեղ ես, լռիր, լիրբ, դու նրա հետ գործ ես ունեցել,
խոստովանվիր, թե չէ ես կհաստատեմ:

Թող իմ հոգին դժոխքի կերակուր դառնա, եթե ես սուտ եմ ասում: Ես Սեյրանին
սիրում եմ, բայց նրա հետ գործ չեմ ունեցել, պատասխանեց Սուսանն ավելի և
ավելի անհողողող ձայնով:

Ինքը Սեյրանն է ասում:

Անկարելի է:

Սուտ չեմ ասում, անիծված, ինքը Սեյրանն է ասում:

Սեյրա՛նը, ախ տեր աստված, նա սուտ է ասել:

Սուտ չի ասում: Բա՛ց արա կուրծքդ:

Սուսանը չհասկացավ Ռուստամի միտքը:

Հետ քաշիր շապիկդ, բաց արա կուրծքդ, ասում եմ, թե չէ՝ արյունս գլխովս է
տալիս:

Սուսանը անզգայաբար, դողդոջուն ձեռներով հեռացրեց իրարուց շապկի եզրերը:
Կանթեղի լույսը ընկավ Սուսանի կրծքին և լուսավորեց նրա բամբակի պես
սպիտակ ստիները:

Հապա՞:

Մեղավորը մեր քաղաքի վատ սովորությունն է: Երեսը կապած աղջկան տալիս են մի անծանոթ տղայի: Տղան ուրիշների խոսքին հավատալով, ուրիշների խոսքերով էլ կարծիք է կազմում յուր կնոջ մասին: Եթե մեկը մի ծուռ բան է ասում, թեև սուտ, նրա աչքերը արյունով լցվում են, խելքը կորցնում է և ահա այդպես է անում:

Էհ, աստված ինչ որ գրել է մեր ճակատին, պիտի կատարվի, մնացյալը դատարկ բան է, ընդհատեց երիտասարդին մի քառասուն տարեկան մարդ:

Հայիի՛Ֆ, հայի՛Ֆ:

Այսպիսի և ուրիշ նման ցավակցական դարձվածներ էին լսվում անդադար ամբոխի միջից:

Մենյակներից մեկում հատակի վրա ձգված էր Սուսանի արյունաշաղախ և արյունաքամ դիակը: Պատուհանի վերին ապակիներից առավոտյան լուստ ճառագայթները խոռոն ամբոխի վրայով հագիվ ներս սահելով, լուսավորում էին դիակի բաց երեսը: Խաղաղության հրեշտակը յուր թևերը տարածելով այդ պայծառ երեսի վրա, հովանավորում էր նրան մի տեսակ մռայլ ստվերով: Պարսկական շքեղանկար գորգը, որ սփռված էր դիակի տակ, ծածկվել էր Սուսանի արյունով: Դիակի շուրջը հավաքվել էին

Սուսանի ծնողները, ազգականները, բարեկամները և մոտակա հարևանները: Գյուլնագը, անսպասելի տարաբախտության հարվածով

փշրված մայրը, չոքել էր յուր գավակի անշունչ դիակի գլխի կողմում և ողբում էր: Նա փետտում էր յուր ալեխառն մազերը և կեղեքում կուրծքը եղունգներով: Երբեմն դուրս էր թռչում կրծքից մի կատաղի վայրենի գոռոց, և ամբոխը սարսռում էր այդ ձայնից: Դիակի աջ կողմում կանգնած էր ծերունի Բարխուդարը ձեռները ծոցում խաչաձև ծալած: Նրա գունասպառ դեմքի վրա կենդանության եթե մի նշան կար, այդ նրա խոցոտված սրտի կսկիծը արտահայտող աչքերն էին, որոնք բևեռված էին Սուսանի խաղաղ և հանգիստ

դենքի վրա:

Դիակի ձախ կողմում նստած էր Սուսամբարը: Ի՞նչ էր անում Սուսամբարը, այդ ոչ ոք չէր կարող հասկանալ: Նա մերթ կատաղաբար համբուրում էր յուր դժբախտ ընկերուհու երեսը, մերթ անհագուրջամբ լիզում էր նրա փակ աչքերը, երեսը, ձեռները, գլուխը և մերթ հեռու քաշվելով, փետտում էր յուր մազերը և սուր եղունգներով կեղեքում մերկացած կուրծքը:

Սուսամբարի հետևից երկու երիտասարդներ աշխատում էին հետ մղել Սուսանի դիակից Սմբատին: Սմբատի դենքը ահռելի էր: Նրա կուրծքը բաց էր և մազերը խճճված ու ճակատին թափված: Նրա վառված աչքերը փայլում էին կատաղի հրով, և նա անդադար գոռում էր.

Բա՛ց թողեք, անիծվածներ, բա՛ց թողեք, ես պիտի խեղդեմ, պիտի շանսատակ անեմ, Ռուստա՛ն...Ռուստա՛ն...

Բայց երիտասարդները Սմբատին իրանց գրկում սեղմած, աշխատում էին մի կողմ քաշել նրան:

Սուսանի դիակի ոտների կողմում չոքած էր Մարիամ բաջին: Արտասուքի բուռն կաթիլները դուրս թափվելով աչքերից, ողողում էին նրա նիհար ու պշկած երեսը: Նա անդադար ոսկրացած ձեռները բարձրացնելով, մերթ ծնկներին էր խփում, մերթ մերկացած կրծքին:

Մարիամ բաջու հետևից պտույտ էր գալիս Հայրապետը: Միամիտ ծերունին, կարծես, չէր կարողանում հասկանալ, թե ինչ է կատարվում և ինչ է պատահել: Նա զանազան տարօրինակ շարժումներ

էր անում: Նա շարժում էր յուր ալեխառն գլուխը, ձեռները տարածում օդի մեջ, շրջում էր այս ու այն կողմ, սրան ու

նրան զանազան անհասկանալի հարցեր առաջարկելով: Նա գոռում էր, գոչում, և ոչ ոք նրա վրա ուշադրություն չէր դարձնում:

Մինչ դիակի շուրջը կատարվում էր այդ տեսարանը, Սանամի ննջարանում տեղի ունեւ մի ուրիշը: Երկու ոստիկանները սենյակի դռներում կանգնած, հետ էին մղում Սանամին, որ գոռալով, մագերը փետտելով, կուրծքը ճանկոտելով, գլխամուկը ձգտում էր ներս: Նրա հետևից խոնվում էր ամբոխը մեծ բազմությամբ:

Անիծվեք, գլուխախորով իլիք, բաց թողեք, բալիս երեսը տեսնեմ, նրան տանում են...

Իսկ ի՞նչ էր անում ողբերգության գլխավոր դերակատարը, Ռուստամը: Նրա ճակատագիրը պարզ էր: Ռուստամի աջ կողմում կանգնած էր ոստիկանապետը, ձախ կողմում մի փոքրիկ սեղանի շուրջը նստած էր քննիչը: Ստեպ-ստեպ ակնոցները ուղղելով, քննիչը խոժոռ դեմքով նայում էր հանցավորին և զանազան հարցեր



Ռուստամը լուռ էր և գլուխը քարշ ձգած: Նա, կարծես, քննիչի հարցերը չէր լսում: Քննիչը տեսնելով, որ Ռուստամը համառությամբ լուռ է և բացի «ես եմ սպանել»-ից, ոչինչ չի ուզում պատասխանել, գրիչը դրավ սեղանի վրա և ասաց ոստիկանապետին.

Տարեք բանտը, պահեցեք մի առանձին տեղ մինչև իմ գալը:

Ռուստամին դուրս տարան: Բայց նա հենց նոր էր ոտը դրել պատշգամբի վրա, ամբոխի միջից հանկարծ լսվեց մի աղաղակ, և նույն վայրկյանին ճանապարհի հագուստով մի երիտասարդ առաջ վազեց:

Սեյրանը, ախ, դու Հուլիանոս, թողեք շանսատակ անեմ, գոռաց Ռուստամը, կամենալով վազել դեպի երիտասարդը:

Ոստիկանները նրան պահեցին: Սեյրանը բացականչում էր.

Բռնեցեք Ռուստամին, մի թողեք մոտենալ Սուսանին: Ես սուտ եմ ասել, սուտ, խաբել եմ: Սուսանը անմեղ է, անմեղ է

հրեշտակի պես. խալը մայրս է տեսել բաղնիքում, ես չեմ տեսել:

Նա անմեղ էր, հոգիս էլ կորավ, բացականչեց Ռուստամը

և թուլացած ընկավ ոստիկանների գիրկը:

Ամբոխը Սեյրանին ճանապարհ տվավ, Սեյրանը վազեց ներս, ուր ձգած էր նրա անմեղ սիրեկանի արյունաքամ դիակը:

Անցավ մի րոպե, և դրսում եղողները լսեցին մի թնդյուն:

Այդ ատրճանակի ձայնն էր:

Բալաս վա՛յ, բալաս վա՛յ:

Այդ Մարիամ բաշու ձայնն էր:

1885 թ. Թիֆլիս: